

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sergeja Masten

»Mi smo Romi, ne Cigani«

Vpliv rasizma na vsakdanje življenje Romov

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sergeja Masten

Mentorica: doc. dr. Simona Zavratnik

»Mi smo Romi, ne Cigani«

Vpliv rasizma na vsakdanje življenje Romov

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Največja zahvala gre mentorici dr. Simoni Zavrtnik, ki me je vodila in podpirala na poti k prvi veliki stopnički.

Prav tako se zahvaljujem sogovornikom, brez katerih bi diplomsko delo bilo videti kot suhoparno teoretiziranje.

Hvala tudi vsem dragim prijateljem, da ste mi ob pisanju naloge stali ob strani in mi dajali spodbude ter motivacijo!

»Mi smo Romi, ne Cigani«: Vpliv rasizma na vsakdanje življenje Romov

Če smo še nekaj desetletij nazaj govorili o rasizmu, ki je temeljil na bioloških lastnostih, danes govorimo o neo-rasizmu, ki ima svoje korenine v kulturnem razlikovanju. Po vojni je evropski prostor preplavila optimistična misel po vzpostavitvi mirovne kulture, zadnja leta pa aktualni dogodki (migracije, izključevanje manjšin) kažejo, da rasizem še zdaleč ni izginil iz družbeno-političnega polja. Pojavlja se v drugačni obliki, vendar z enakimi ali celo hujšimi učinki. V takem aktualiziranem kontekstu sem obravnavala sodobne procese rasizacije, pri čemer sem poudarila institucionalni rasizem. V nalogi se ukvarjam z vplivom neo-rasizma na področju socialnega in kulturnega kapitala in s problematiko vzpostavljanja družbene kohezije. Cilj naloge je bil najti primere iz prakse, ki ustvarjajo ali ohranjajo razlike med dvema skupinama - Romi in Neromi v lokalnem okolju. V ta namen sem izvedla polstrukturirane kvalitativne intervjuje, ki so pokazali, da so rasistične prakse, ki se izvajajo bodisi zakrito bodisi odkrito, zelo pogoste. V empiričnem delu sem se najbolj osredotočila na zaposlovanje »na črno«. Ugotovitve kažejo, da se izmenjujeta »stari« in »novi« rasizem, učinki obeh pa Rome izključujejo iz kulturnega in družbenega življenja.

Ključne besede: Romi, neo-rasizem, institucionalni rasizem, izključevanje, socialni in kulturni kapital.

“We are Roma, not Gypsies”: The effect of racism on the everyday lives of Roma people

If the definition of racism a few decades ago was based on biological attributes, then we can today speak of neo-racism, which is rooted in cultural differentiation. After WWII, Europe was full of optimistic thoughts about erecting a culture of peace. Recent years and current events such as migrations and the exclusion of minorities have however shown that racism is far from gone from the socio-political field. It appears in a different form with equal or greater effects. This thesis deals with modern processes of racialization, focusing on institutional racism. It also examines the effect of neo-racism on the social and cultural capital and the issue of establishing a social cohesion. The goal of the thesis is to find practical examples of creating or preserving differences between Roma and non-Roma people in local communities. To achieve this, semi-structured qualitative interviews were performed which have shown that racist acts, performed either openly or hidden, are very common. The empiric section focusses on under-the-counter employment. The results show that ‘old’ and ‘new’ racism intertwine and that the effects of both exclude Roma people from the local cultural and social life.

Key words: Roma, neo-racism, institutional racism, exclusion, social and cultural capital.

Kazalo

1	Uvod.....	6
2	Romi ali Cigani.....	7
3	Neuspešna vzpostavitev mirovne kulture.....	9
4	Novi rasizem in procesi rasizacije.....	11
4.1	Institucionalni rasizem.....	14
4.2	Socialni in kulturni kapital.....	16
4.3	Efekt želve.....	18
4.4	Vprašanje družbene kohezije.....	20
5	Empirični del.....	22
5.1	Metodologija.....	23
5.2	Analiza in ugotovitve.....	23
5.3	Opažanja pred izvedbo terenskega dela.....	29
6	Sklep.....	30
7	Literatura.....	32
	Priloge.....	35
	Priloga A: Vprašalnik.....	35

1 Uvod

Romi predstavljajo posebno družbeno skupino, ki je kljub večstoletni nastanjenosti na evropskih tleh še vedno brez družbeno-politične in ekonomske moči (Hrženjak v Marovič 2010, 249). V vsakdanjem življenju se soočajo z diskriminacijo in kršenjem temeljnih človekovih pravic, kar se kaže pri nedostopnosti do trga dela, slabi izobraženosti ter v splošnem odklonilnem odnosu do njih (Peček v Marovič 2010, 252).

Opažam, da se kljub številnim politikam za zviševanje zaposljivosti in izobraženosti Romov, to v praksi še vedno ne dogaja do zadovoljive mere. Problem vidim v tem, da se na problematiko gleda z napačnega zornega kota in da razni integracijski načrti niso dovolj dosledni pri svojem izvajanju. Treba je gledati širše in vzroke iskati globlje, saj so precej kompleksni in vse prej kot enostranski, zato se želim oddaljiti od tipičnih tem kot je asimilacija Romov, saj jih v njihovem bistvu vidim kot rasistične. V diplomski nalogi sem svoj zorni kot postavila z vidika rasizma, natančneje neo-rasizma, ki deluje latentno in zato še bolj učinkovito, s tem pa diplomsko delo postavljam v aktualno področje raziskovanja zadnjih nekaj (deset) let.

Pokazala bom, zakaj je težavno »opredeljevati« in »opisovati« Rome, ki jim nekateri rečejo tudi Cigani in kako se takšne prakse hitro najdejo znotraj rasističnega diskurza. Pojasnila bom, da mirovna kultura, h kateri je strmelo povojno obdobje, še zdaleč ni zadostila svojemu cilju, temveč je fokus rasizma prestavila v nove, politično bolj korektne pojme in s tem zameglila pogled na problematiko. V osrednjem delu bom prikazala, kako lahko s teorijo sodobnega rasizma, pod katerega spadajo različni segmenti kot je v prvi vrsti institucionalni rasizem, pojasnim, na kakšen način se proizvajajo in ohranjajo neenaki položaji dveh družbenih skupin (»Romov in Neromov«). Predstavila bom, kako to vpliva na vsakdanje življenje Romov, v sklopu tega pa bom tako vpeljala pojma socialni in kulturni kapital, saj sodobni rasizem vidim kot tistega, ki zavira odpravo konfliktov med »Romi« in »Neromi« s tem, ko ne dopušča razvoja obeh kapitalov. V zadnjem delu teoretičnega dela se bom lotila še vprašanja družbene kohezije in vpliva rasizma na le-to. Drugi del naloge bo empirični.

Cilj drugega dela, tj. empiričnega, je raziskati, na kakšen način se rasizem oziroma njegovi učinki kažejo v vsakdanjem življenju Romov. Teza, ki jo bom razvijala in preverjala je, da so sodobni procesi rasizacije (ki se v veliki meri izvajajo skozi institucije) tisti, ki otežujejo delovanje Romov in da imajo močno vlogo pri oblikovanju socialnega in kulturnega kapitala,

s tem pa vplivajo na življenje Romov in ohranjajo razlike med »mi« in »oni«. Sledila bo analiza polstrukturiranih intervjujev, ki sem jih izvedla s petimi Romi, ki delajo »na črno« pri slovenskih ali hrvaških podjetnikih. Sogovorniki so vsi bili moški, razlog za to pa je dejstvo, da med Romi večinoma dela le moška populacija. Fokus intervjujev je bil postavljen v sfero dela oziroma zaposlovanja, cilj je bil najti primere iz prakse in ugotoviti, kako deluje sodobni rasizem.

2 Romi ali Cigani

Pavla Štrukelj navaja, da so Romi pripadniki indijskih nomadov, ki so se razselili po vsej Evropi, Bližnjem vzhodu in Ameriki. Ime izvira iz samo-poimenovanja (Rom je v romščini človek, poročen mož; Roma so ljudje, ljudstvo), zanje pa se v Evropi pojavlja tudi izraz Cigani. Že v petnajstem stoletju so bili razseljeni po vsej Evropi, a so jih Evropejci kmalu za tem začeli preganjati. Prve omembe Romov na današnjem območju Slovenije se intenzivno pojavijo v sedemnajstem in osemnajstem stoletju. Sprva so živeli še skupaj z avtohtonimi prebivalci, kmalu za tem so se izoblikovala tako imenovana ciganska naselja. Avtorica razlaga, da so se odnosi med romskim in drugim prebivalstvom začeli zaostrovati zaradi načina življenja Romov (Štrukelj in Winkler 1996, 285).

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) najdemo pod geslom »cigan« sledeč zapis: **cigàn** -ána m (ä á) **1.** pripadnik iz Indije priseljenega ljudstva, navadno brez stalnega bivališča: pravili so, da cigani kradejo otroke; ogrski cigani; tolpa ciganov; črn kot cigan; laže kot cigan · ekspr. je tak cigan slabo oblečen; ekspr. pri nas je kot pri ciganih vse je v neredu; smeje se kot cigan belemu kruhu široko, na vsa usta **2.** slabš. zvit, lahkomišeln ali malopriden človek: to ti je pravi cigan; še hujši cigan je, kot si ti; potepa se, cigan / kot psotka cigan ciganski (Bajec 1970, 250). Pri tem sta zanimivi dve dejstvi. To, da v slovarju ni omenjena nikakršna povezava z besedo »Rom« ter da kljub ponudbi dveh vrst rabe besede, prva raba ni pretirano drugačna od druge, ki je označena kot slabšalna. Obe sta obremenjeni s stereotipi oziroma predsodki. Ta izrazito slabšalni vidik izpostavi tudi Spreizerjeva (2002, 52). Danes prevladuje mnenje, da je izraz »cigan« neprimeren zaradi svoje družbeno skonstruirane negativne konotacije ter da je primernejša raba besede »Rom«, kar pa ni nujno vedno enotno z mnenjem njih samih (Janko Spreizer 2002, 53). Sama bom uporabljala besedo »Rom«, izbiro pa bom pojasnila v empiričnem delu.

»Opredelitve« Romov se takoj za opisom geografskega izvora dotaknejo fizioloških lastnosti. Tancer našteva, da so »pri Romih izrazitejše antropološke značilnosti kot so: temnejša polt, temni naravno skodrani lasje, temne oči in nižja postava« (Tancer v Janko Spreizer 2002, 264), Štifter pa recimo ni pozabil omeniti »genetske posebnosti« kot je »položaj palca na nogi«, ki bi po njegovem naj vplival na zaposlovanje Romov (Štifter v Janko Spreizer 2002, 262).

Alenka Janko Spreizer opozarja, da se sleherni opisi in kategorizacije Romov kot manjšine »s posebnim« družbenim statusom vedno znova (bodisi namerno ali nenamerno) znajdejo znotraj rasističnih ideologij ter se prepletajo z ideološkimi in vrednostnimi sodbami. To izpostavi kot splošno težavo romologov in etnologov, katerih delo je vplivalo na percepcijo Romov ter posledično na oblikovanje integracijskih politik (Janko Spreizer 2002, 265–268). V romologiji so še v poznih osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja veljala sprejeta biologistična stališča o »distinktivnosti Romov glede somatotipa«, s čimer so (bile) povezane rasne ideologije (Janko Spreizer 2002, 264). Štifter, Štrukelj, Tancer in Zadravec so samo eni izmed mnogih, ki jih Spreizerjeva v svoji monografiji omenja kot tiste, ki so s svojimi »antropološkimi« opisi Romov zapadli v rasistično, kulturno konstruirano razlikovanje, kar so kasneje predstavili kot objektivne ter neprehodne etnične razlike med Romi in Neromi. Navidezno etnične tipologije so se izkazale za rasistične, raba izraza »rasa« pa se je spremenila v pojme kot je »antropološki izgled« oziroma »fiziološke značilnosti« (Janko Spreizer 2002, 260). Na vprašanje kdo so Romi, dobimo bodisi namerno bodisi nenamerno rasistične, ideološko obarvane razlage, ki same sebe vidijo kot objektivne in se naslavljajo kot antropološke, romološke in etnološke in so v veliki meri potrebne refleksije in kritike. Avtorji, do katerih ima Spreizerjeva kritično držo, so tudi tisti, ki pišejo o tem, da se Rome diskriminira, v istem trenutku pa pozabijo, da tudi sama romologija s podobnimi rasističnimi teorijami in razlagami o »lastnostih Romov« dela prav to (Janko Spreizer 2002). V praksi najdemo veliko primerov. Štifter omenja, »da mnogim Romom palec na nogi zraste 'skregan' z ostalimi prsti«, ko pa govori o izobraževanju in zaposlovanju, ne pozabi omeniti, da »genske razlike« vplivajo na oboje. »Spoznanje«, ki ga Štifter ovekoveči v monografiji iz leta 1970 odseva njegovo prepričanje, da gre za »objektivno antropološko spoznanje« (Štifter v Janko Spreizer 2002, 263). Tudi Mladen Tancer se je pri opisu »antropoloških značilnosti« zapletel v mrežo rasističnih predpostavk. Omenja subkulturo Romov, ki »naj bi obremenjevala izobraževalne dosežke romskih otrok, ter da so determinantne za šolski uspeh določene tudi z rasnimi značilnostmi Romov« (Tancer v Janko Spreizer 2002, 264). Romska

kultura se že od začetka svojega raziskovanja giblje v divergentnih okvirih interpretacije. Kljub temu da se je raba jezika (pri govoru o Romih) spremenila in je postala bolj politično korektna, opazimo »drsenje« med koncepti kot so rasa, kultura in kulturna drugačnost ter etničnost, kar se povezuje z različnimi ideologijami, ki v svojem delovanju rezultirajo enako slabo. »Takšni opisi romske kulture se opirajo na imaginarij, ki ga je skonstruirala romološka vednost, in krepijo različne nacionalne ter rasne ideologije posameznih socialnih akterjev«, opozarja Spreizerjeva (Janko Spreizer 2002, 267).

Romi v družbenem prostoru delujejo kot »posebna vrsta« družbene skupine. So Tujci (Elias in Scotson [1965] jim pravita *the Outsiders*/nečlani), torej tisti, ki so v evropski prostor prišli pred mnogo stoletji in so tam tudi ostali, a nikoli niso imeli enakega statusa kot večinsko prebivalstvo. Tujec ima v družbi posebno vlogo, ki je lahko bodisi dezintegrativna bodisi povezujoča, Romi pa v tej vlogi nastopajo kot tisti, ki jih dominantna kultura krivi za vrsto lastnih napak (Thornton 2014, 108). Hkrati se znanstveno raziskovanje le stežka loči od že vnaprej določenih ali predvidenih »etničnih« značilnosti in stereotipov, kar vpliva na napačno postavljena izhodišča raziskovanja ter na napačne zaključke na koncu (Janko Spreizer 2002).

Opisi tako kažejo na neseznanjenost in nerazumevanje sodobnega sociološkega, antropološkega in etnološkega raziskovanja, ki bi se moral oddaljiti od razumevanja kulture na podlagi bioloških lastnosti ter videza, saj je to, čeprav mogoče ne po namenu, ampak po učinku vselej rasistično (Janko Spreizer 2002, 266). Rasistični učinki so torej vidni že pri tako osnovnem opredeljevanju in tudi v tem, da se za Rome nenehno ustvarjajo »kategorije«. To, kako živ je rasizem še danes in v kakšnih oblikah se pojavlja, želim podrobno predstaviti v nadaljevanju.

3 Neuspešna vzpostavitev mirovne kulture

Tony Judt o povojni Evropi piše z velikim optimizmom. Pri njem zasledimo duh časa, ki ga je prevzel, saj je Evropa po vojni gojila še posebno skrb, da prepreči zdrs v preteklost in vzpostavi novo mirovno kulturo, kjer ne bo nacizma, rasizma, fašizma in podobnih pojavov.

Piše o tem, da takšne grozote ostajajo le še stvar zgodovine in da smo na poti v boljše obdobje (Judt 2007). Ob tem se je potrebno zavedati, da je čas, v katerem je pisal, zelo pomemben indikator njegovega navdušenja nad »zmago« miru. V tem kontekstu je Evropa gojila še posebno skrb za družbene manjšine (ibid.), vključno z etničnimi manjšinami, med katere spadajo tudi Romi.

Gabriela Thornton ugotavlja, da se je po padcu berlinskega zidu močno povečala politična in družbena mobilizacija Romov po Evropi, še posebno iz vzhoda na zahod, saj se je na vzhodu poslabšalo ekonomsko stanje in so Romi tako iskali nove priložnosti za delo in boljše socialne pogoje. Posledice so bile dvostranske. Na eni strani je to spodbudilo k vzpostavitvi novih vladnih in nevladnih organizacij, združenj ter evropskih in državnih politik, ki so jih začele zanimati skupine, ki imajo v družbi zelo malo moči. Vzpostavljali so »ukrepe za Rome«, kar se je še posebej navezovalo na asimilacijo oziroma integracijo v dominantno okolje. Od takrat ima večina evropskih držav veliko strategij za vključevanje Romov, ki so uspešne le »na papirju«, v realnosti pa manj, kar Thorntonova dodatno pojasni še z visokimi številkami evropskih raziskav, ki pričajo temu, da so Romi precej nezaželeni »sosedji« (Thornton 2014, 112–116). Na spletni strani Evropskega parlamenta lahko zasledimo cel nabor členov, ki »potrjujejo« evropsko skrb. Vključene so direktive o rasni enakosti, ki prepovedujejo diskriminacijo na podlagi narodnosti, direktive proti rasizmu, direktive za zastopanost Romov v državnih in evropskih institucijah in tako naprej. Zbrane so pod naslovom *Resolucija Evropskega parlamenta o evropski strategiji za Rome* (Evropski parlament 2008), pri čemer je problematičen že sam naslov, saj se Evropski parlament s svojo listino postavlja v superiorni položaj, kar je opazno v delu, kjer zapišejo »za Rome«, namesto »z Romi«, kar bi bilo dejansko v skladu z načeli, h katerim spodbujajo. Vse to je sicer močno povezano z »argumentom Evrope«, kot ga navaja Petkovičeva, ki pravi, da je to rezultat evropske navidezne skrbi in navideznega inkluzivnega delovanja. V resnici se v evropskih državah kažeta odkrit in prikrit rasizem, ki ga izvajajo posamezniki ter institucije. To se v realnosti pogosto zataji in prekrije na različne načine, zapisani predlogi o anti-diskriminatornih praksah pa ostajajo le v teoriji (Petkovič 2003).

Kljub na novo vzpostavljenim načelom in želji po multikulturni mirovni kulturi, obstaja nešteto spodletelih poskusov integracije oziroma asimilacije Romov, kar sama vidim kot precej problematično že v osnovi, saj se pri tem pogosto vzpostavljajo neenaka razmerja moči, ki ostanejo nereflektirana. Vzpostavitev novega mirovnega reda le ni bila tako uspešna. Pojmi, ki so bili v uporabi v preteklosti, so se spremenili v nove, bolj politično korektno,

medtem ko se to ni zgodilo pri njihovi vsebini. Še vedno se na različnih ravneh družbenega življenja ohranjajo neenaki položaji dveh družbenih skupin: »Romov in Neromov«, tako na formalni normativni ravni kot neformalno, v kontekstu vsakdanjega življenja.

4 Novi rasizem in procesi rasizacije

Če smo še pred nekaj desetletji govorili o rasističnih praksah, ki so se navezovale na biološki determinizem in o čemer so pisali romologi v sklopu takratnega znanstvenega raziskovanja, danes o takšnem rasizmu ne moremo govoriti, saj moramo upoštevati predvsem vrsto drugih dejavnikov, ki ustvarjajo ali soustvarjajo rasizem oziroma rasistične učinke. Rasizem sicer nikoli ni izginil, temveč se po holokavstu o njem ni več govorilo na enak način kot prej, ker je pojem označeval predvsem nevarne ideje, ki se naj ne bi v zgodovini človeštva nikoli več ponovile. Pojem se je umaknil iz politične sfere, ki nas prepričuje, da več ne obstaja, medtem ko se je na drugi strani ponovno rodil v svoji še kako živi in vseprisotni obliki (Pajnik 2015). Pajnikova je na konferenci v Trstu dejala, da »rasizem množi svoje maske« (Verč 2015) in teh mask je več, kot jih je bilo v preteklosti, saj je sodobni rasizem (prikrito) vpet v številne družbeno-politične prakse, diskurze in procese izključevanja (Pajnik 2015).

Baskar kot prvega avtorja, ki je začel govoriti o novem rasizmu, tj. »neo-rasizmu«, omenja Martina Barkerja, ki je s tem pojmom sicer želel opisati protiimigrantsko situacijo v britanski konzervativni stranki v sedemdesetih letih 20. stoletja. Izpostavil je bistveno spremembo, ki se je zgodila pri preobrazbi rasizma v neo-rasizem – etnična skupnost ni več »niti superiorna niti inferiorna, temveč je med sabo različna« (Barker v Baskar 2004, 126). Govorimo o rasizmu, ki poudarja »pravico do različnosti« in se s tem v praksi ne postavlja v nasprotni položaj rasizma, temveč njegovo vsebino le predrugači, učinek pa je enak (Baskar 2004, 126). Ta prehod se veže na več dogodkov – kolonizacijo, dekolonizacijo in holokavst. Preobrat se zgodi, ko se spremeni raba jezika, hkrati pa postane dominantna ideja prav ideja multikulturalizma in kulturne raznolikosti. Sprememba etnocentrizma v kulturni relativizem je povzročila prehod v neo-rasizem, kar se kaže v popularnem diskurzu o tem, da je svet bogat zaradi kulturne raznolikosti, medtem ko isti diskurz povzroča diferenciacijo kultur. To je rasizem brez ras. V tem kontekstu je tudi proizvod kapitalizma. Je rasizem, kjer ne gre za razlikovanje med biološkimi lastnostmi, temveč za tako imenovane nepremostljive kulturne

razlike. Predvideva, da smo vsi »na isti strani« in hkrati »različni med sabo« (Balibar 2004). To se tipično kaže v »NIMBY« (*not in my backyard*/ne na mojem dvorišču) sindromu, saj po eni strani verjamemo v raznolikost kultur, po drugi pa želimo, da vsaka ostane v svojem prostoru.

To, da je kultura zamenjala raso, ki je bila determinirana v biologiji, je odsev mnogih družbenih sprememb. Baskar pri tem povzema Balibarja, ki pravi, da je kontekst rasizma spremljal kolonializem, medtem ko se kontekst neo-rasizma navezuje predvsem na migracijsko situacijo. Romi v tem pogledu niso več »nomadi brez kulture«, temveč so etnična manjšina, katerih kultura je tako zelo drugačna, da je oteženo celo sobivanje. Sodobni procesi rasizacije se tako vežejo na kulturo in »kulturne ukrepe«, ki se izvajajo v imenu »ščitenja skupnosti«, kjer je treba druge kulture odstraniti ali vsaj omejiti v njihovem delovanju (Baskar 2004). Prakse izključevanja se legitimirajo s prepričanji, da tuje kulture »ogrožajo« prevladujočo kulturo. Na primer v odnosu do Romov rasizem »reproducira njihovo domnevno neciviliziranost, inferiornost, poudarja (in izumlja) njihove prakse in načine življenja, ki naj bi ogrožale večino« (Pajnik 2015, 9). Sodobni rasizem označuje prakse, ki kategorizirajo ljudi na podlagi kulturnih lastnosti in tako proizvajajo razlike med »Mi« in »Oni«. Skozi pripisovanje »drugačne kulture« Drugim se ustvarjajo in prenašajo rasistične reprezentacije skupin, ki ne delujejo v skladu z vrednotami Zahoda. Problematično je to, da se rasizma še nekaj desetletij nazaj ni obravnavalo skupaj z drugimi vprašanji izključevanja, prav tako se debate niso dovolj približale vprašanju kot so socialni in kulturni kapital ter ekonomski položaj. Pajnikova je kritična, saj meni, da so se dejavniki rasizma le esencializirali, medtem ko se procesi, ki povzročajo izključevanje, niso tematizirali. Procesi rasizacije se dogajajo v institucijah, ki sicer same po sebi niso nujno rasistične, zato je potrebno preučiti strukture ter vzroke in posledice, ki vodijo v končno stanje izključevanja in diskriminacije (Pajnik 2015, 9–12).

Baskar poudarja, da rasizem nikoli ni izginil iz družbeno-političnega polja, ter da v temeljih govorimo vedno o rasizmu, ki je nedolgo nazaj dobil novo ime in podobo. Ideja rasizma nikoli ni bila ločena od kulturno-političnih vidikov. Kot primer navaja Hitlerja, ki se je zavedal, da biološka rasa kot taka ne obstaja, temveč da je pojem stvar politično-ideološkega aparata, ki mu rasa sicer dobro služi. Rasizem oziroma novi rasizem je vpet v makro- in mikrostrukture, ki se ne navezujejo več na raso v biološkem pomenu. Ob tem Baskar opozarja na to, da obstoj rase *per se* ni pogoj za obstoj rasizma, ampak se rasizem kaže v rasističnih učinkih (Baskar 2004, 139). Zatorej je potrebno reflektirati in opazovati strukture, institucije in področja družbenega, ki so rasistične v svojem učinku in ne nujno tudi v svojem namenu.

V tem kontekstu Pajnikova ugotavlja, da je rasizem manj očiten in deluje latentno, a je zaradi svojih razsežnosti toliko bolj učinkovit. Šele v osemdesetih letih dvajsetega stoletja so se začeli premiki (s pomočjo antirasističnih gibanj), ko so opozarjali na pomembnost institucionalnega in strukturnega rasizma. Če želimo razumeti rasizem, se moramo osredotočiti na neenaka razmerja moči, na hierarhije med »Mi« in »Oni« ter na ksenofobijo in predsodke, ki na koncu tvorijo rasistične učinke (Pajnik 2015, 13). Kot je pokazala Spreizerjeva, so tudi romologi generirali rasistične učinke, saj so kljub prizadevanjem za emancipacijo Romov njihovi diskurzi (bili) vrednostno obarvani. Romologi so pogosto zapadli tudi v to, da so po esencializaciji bioloških oziroma etničnih lastnosti Romov, le-te spremenili v pojem kulture. Rome so tako opredelili skozi kulturne posebnosti, ki so »drugačne« od značilnosti zahodne kulture. V tem momentu so ustvarili rasistične učinke (Janko Spreizer 2002).

Ker je raziskovanje Romov dobilo pozornost šele po drugi svetovni vojni (Janko Spreizer 2002), je pomembno upoštevati kontekst samega raziskovanja ter kontekst družbeno-političnega dogajanja. Kot sem že omenila, sodobni rasizem vidim kot del multikulturalizma in tudi kot del neo-liberalnega kapitalizma. Ne morem sicer govoriti o tem, da je rasizem proizvod kapitalizma, temveč ga je potrebno analizirati v kontekstu le-tega. Kritiki namreč menijo, da je ideja multikulturalizma samo še ena izmed tistih, ki izvirajo iz neoliberalne politike in tako pripomore k reproduciranju neenakosti. Globalni kontekst lahko to še potencira, saj prinaša večanje neenakosti na ekonomski, socialni in kulturni ravni, multikulturalnost pa zato pogosto razdvaja in ne deluje inkluzivno. Rasizem brez rase čutimo predvsem v njegovih učinkih, premalo mu sledimo pri njegovih vzrokih. Sodobni rasizem je vpleten v različne sfere človekovega delovanja, svojo »moč« širi in reproducira skozi formalne in neformalne institucije (Pajnik 2015).

V nadaljevanju bom analizirala institucionalni rasizem, ki ga vidim kot dober primer tega, kako potekajo sodobni procesi rasizacije, zato ga postavljam v osrednjo vlogo pri ustvarjanju rasističnih učinkov.

4.1 Institucionalni rasizem

Špela Urh institucionalni rasizem definira kot posebno obliko rasizma, ki vpliva na različna področja vsakdanjega življenja.

Institucionalni rasizem je oblika rasizma, vpeta v zakonodajo in rutinirane strokovne prakse, ki ustvarjajo strukturne družbene neenakosti. Kaže se v rutinskih politikah in praksah do deprivilegiranih državljanov, ki niso polno in enakovredno vključeni v vsakdanje življenje, kar se pri Romih kaže na več področjih življenja. Zajema interna pravila in predpise, zakone in postopke, katerih namen oz. učinek je sistematično izključevanje (Urh 2009, 204).

Institucionalni rasizem lahko služi tudi pri »krepitvi socialnega nadzora«, saj je osredinjen na mesta v institucijah. Predsodki se prenašajo in vnašajo skozi institucije, to pa povzroči nerefektiran prenos predsodkov, kar pripomore k ustvarjanju rasističnih praks (Dominelli 1995, 184).

Institucionalni rasizem je lahko prikrit ali odkrit (Urh 2009, 204), vendar je prikrita različica tista, ki ji namenjam največ skrbi in pozornosti. Problem, ki se pojavlja pri rasističnih učinkih institucij je ta, da strokovni delavci niso nujno rasisti sami po sebi, ampak je rasizem vpet v politične, ekonomske ter družbene ideologije, in s tem ko so del institucij, podpirajo neenaka družbena razmerja, ki jih le-te proizvajajo. Seveda se znotraj institucij najdeti tako prikrit kot tudi odkrit rasizem. Institucionalni rasizem se najbolj odraža v rasističnih učinkih in ne nujno tudi v rasističnem namenu (Urh 2009).

Področja, na katerih je institucionalni rasizem očiten, so predvsem področja zaposlovanja, socialnega in zdravstvenega varstva ter izobraževanja. Romi so glede na poseljenost segregirani, problematično je tudi zaposlovanje Romov, kar države »rešujejo« z javnimi deli, ki niso redna in dolgotrajna in tako ne zagotavljajo varnosti. Vse to in še mnogi »prikriti« primeri sodijo v institucionalni rasizem, ki ga je težko analizirati in operacionalizirati (Urh 2009, 90). Urhova (2009) poroča še o mnogih rasističnih praksah znotraj Centrov za socialno delo, kjer so sami delavci rasistični in tako rasizem prenašajo v institucije in ga skozi svojo moč, ki jo kot socialni delavci imajo (razporeditev denarne pomoči, (ne)obveščanje Romov o aktualnih zadevah, itd.) skozi institucije ohranjajo. Ob tem poroča še o tem, da socialni delavci niso nujno rasisti v svojem delovanju, vendar ker sledijo praksam institucij, se to kaže v rasističnem učinku. Če se torej predvideva, da imajo države in njihove politike pomembno

vlogo pri vključevanju in anti-diskriminaciji Romov, imajo po drugi strani posamezniki skozi institucije ali institucije skozi posameznike veliko moč ohranjati razlike med »mi« in »oni« (Urh 2009).

Lena Dominelli govori o tem, da rasizem deluje na treh ravneh: kulturni, osebni in institucionalni (Dominelli 1995, 184). S tem pokaže, da je procese izključevanja potrebno gledati širše, saj so vpeti v družbeno politične strukture, ideologije in zato v vsakdanje prakse. Dodaja še, da se je današnji rasizem prilagodil potrebam postmodernega, neo-liberalnega sveta (Dominelli 1995, 184–85), institucije pa so tiste, ki so najpomembnejše pri mehanizmi izključevanja, saj ustvarjajo rasistične učinke in jih tudi lažje prenašajo (Urh 2009). Žnidarec Demšar in Urh dodajata še, da imajo Romi velikokrat slabo izkušnjo z institucijami in javnim prostorom že v otroštvu. Takrat se razvije tudi občutek nemoči in se zato ne znajo opolnomočiti in postati samostojni pri uveljavljanju pravic. S tem se krepi rasistični učinek institucij (Žnidarec Demšar in Urh 2005, 327).

Mehanizmi izključevanja Romov segajo že v zgodovino, rasna ideologija pa se je najbolje odražala v času po drugi svetovni vojni. Takrat so Romi postali »skrb« Evrope, s čimer so se začele politike vključevanja in integracije (čeprav so bile želje številnih v političnem spektru po asimilaciji), še posebej v sfero zaposlovanja in izobraževanja. Menili so, da sta ti dve področji najpomembnejši, vendar so Romi še vedno ostajali v večini brezposelni in neizobraženi, kmalu za tem pa se je »skrb« preselila v cono socialnega dela (Urh 2009). Problem vidim v tem, da se zato pogosto ne upošteva kompleksnosti mehanizmov izključevanja in se sledi samo nekaterim področjem, medtem ko druga ostanejo neopažena ali pa se odgovornost prelaga iz ene institucije na drugo.

V sklopu institucionalnega rasizma lahko govorimo o distribucijskem vidiku izključenosti, ki se navezuje na nedostopnost do trga dela oziroma zaposlitve, kar je sicer povezano z večinoma nizko izobrazbo Romov (Zavratnik Zimic 2000), vendar se pri tem lahko hitro zapletem v pojasnjevanje, ki ne loči vzroka od posledice. Če institucije učinkujejo rasistično, so Romi izključeni iz enakovrednega izobraževalnega procesa, kar se kaže v različnih praksah, tako pa so posledično izključeni s trga dela. To lahko vpliva še na druge vrste izključenosti, Zavratnikova omenja še dva. To sta relacijski in politični vidik izključenosti, pri čemer se prvi nanaša na slabo participacijo Romov v procesih odločanja, drugi pa na državo, ki »razpolaga« s pravicami in dolžnostmi, pri tem pa pogosto deluje kot »izključevalec« (Zavratnik Zimic 2000, 834).

Institucionalni rasizem tako šele ob zadostnih analizah in opazovanju zaznamo na različnih področjih: pri nespodbujanju romskih otrok v šolskem sistemu, pri segregiranem šolanju, kjer so romski otroci ločeni od neromskih, pri neobveščanju o prostih delovnih mestih, pri laganju o tem, da so prosta mesta že zasedena in tako naprej (Urh 2009). In to so prakse, ki povzročajo družbeno izključenost, saj zavirajo družbeni in osebni razvoj (Zavratnik Zimic 2000).

4.2 Socialni in kulturni kapital

Rasizem skozi različne prakse in procese rasizacije pomembno vpliva na vsakdanje življenje Romov, ki ga bom zajela s pojmom socialni in kulturni kapital, ki krovno zajemata polje vsakdanjega življenja, kjer se izvajajo procesi izključevanja. Institucionalni rasizem vidim v vlogi tistega, ki »ne dopušča« oziroma ne omogoča zviševanja kulturnega in socialnega kapitala. S tem zavira odpravo konfliktov med Romi in Neromi in »manjšine« ovira pri dostopu do trga dela, izobrazbe in drugih pravic.

Različni avtorji ponujajo različne perspektive oziroma definicije socialnega in kulturnega kapitala, pri obravnavani problematiki pa vidim kot najpomembnejšo Bourdieujevo definicijo, ki nam bo služila za razumevanje konteksta in središčnih tematik.

Bourdieuja so zanimali predvsem načini, kako se družba reproducira in kako dominantni razred ohranja svoj položaj (Bourdieu in Wacquant 1992). Njegovo razumevanje le-tega nam lahko pomaga pri razumevanju »ohranjanja« nizkega položaja Romov kljub stalnim rešitvam in praksam, ki (navidezno) gredo v smeri zmanjševanja neenakosti med Romi in Neromi.

Večina romskega prebivalstva spada v najnižji družbeni razred. To se kaže v tem, da so »praviloma« nezaposleni, neizobraženi ali nizko izobraženi in živijo v slabih bivalnih pogojih (Hrženjak v Marovič 2010, 249). Hrženjakova dodaja, da je ravno pomanjkanje »kapitalov« (tj. socialnega in kulturnega) tisto, kar pogojuje izključenost (ibid.). Za »boj z mlino na veter« pa so danes »krivci« predvsem institucije, ki skozi svoje delovanje ustvarjajo rasistične učinke in s tem vplivajo na razvoj oziroma ne-razvoj socialnega in kulturnega kapitala, ki sta pomembna pri obravnavi vsakdanjega življenja Romov. To je tudi pomembno izhodišče te naloge.

Bourdieu socialni kapital definira kot »vsoto virov, dejanskih ali virtualnih, ki jih

posamezniki ali skupine posedujejo skozi trajna omrežja institucionalizirani odnosov, ki se medsebojno poznajo in priznajo« (Bourdieu in Wacquant 1992, 119). Medtem ko drugi avtorji predpostavljajo socialni kapital kot povezave za (nove) priložnosti, ga Bourdieu uporabi kot razlago za hladne odnose v družbeni neenakosti. Socialni kapital sicer dojema kot funkcijo, kanale, mreže, vendar v njegovi obsežnosti meni, da je le eden izmed »orodij«, ki ohranja neenakost med družbenimi sloji. V tem primeru socialni kapital služi le srednjim ali višjim razredom, saj jim pomaga vzdrževati njihov višji položaj, za tiste na dnu pa je to nekaj težko dosegljivega. Pravi, da ni pomembno kaj znaš, temveč koga poznaš (Bourdieu in Wacquant 1992). V tem kontekstu je tudi kulturni kapital le orodje, ki služi višjim slojem, saj se širi le med tistimi, ki ga imajo, medtem ko do drugih le stežka pride.

Kulturni kapital definira v treh oblikah: utelešen, objektificiran in institucionaliziran. Utelešen kulturni kapital se navezuje na vzorce vedenja in družbeno držo in ga akumuliramo nezavedno, saj se prenaša iz staršev na potomce, njegova »velikost« je odvisna od pripadnosti različnim družbenim razredom. Objektificiran kulturni kapital se nanaša na posedovanje materialnih predmetov v povezavi z možnostjo uživanja v posedovanju takšnih dobrin ter razumevanja njihovega pomena. To se predvsem nanaša na umetniška dela, glasbila, knjige in drugo. Tretja oblika je institucionaliziran kulturni kapital in se navezuje na to, da institucije podeljujejo priznanje posameznikovega znanja. Primer je formalna izobrazba, ki jo pridobimo v šoli. Tako kulturni kot tudi socialni kapital sodelujeta pri ohranjanju družbene neenakosti, saj se oboje prenaša znotraj določene družbene skupine oziroma razreda (Bourdieu 1986, 282–286).

Srečko Dragoš pravi, da socialni kapital nastaja v kombinaciji horizontalnih in vertikalnih vezi. Med horizontalne spadajo povezave med posamezniki in skupinami in so neformalne, medtem ko se vertikalne povezave nanašajo na hierarhična razmerja z neenako porazdelitvijo moči in so formalne (Dragoš v Marovič 2010, 256). O socialnem kapitalu lahko govorimo kot o dveh procesih, in sicer sinergiji in kompenzaciji. Avtor navaja, da povezovanje ugodnih horizontalnih in ugodnih vertikalnih vezi spodbuja nastanek socialnega kapitala na sinergijski način, kar pomeni, da izkušnja zaupanja krepi zaupanje (Dragoš v Marovič 2010, 257). Socialni kapital se torej lahko razvija na veliko različnih ravneh družbenega življenja, a problem nastane takrat, ko že v osnovi obstajajo močne horizontalne in hkrati premalo šibkih vezi, ki bi presegle to horizontalnost. Tako so na primer Romi zaradi nezaupanja (v institucije), zaradi »lastne kulture« in strukturnega izključevanja, močno povezani znotraj svoje skupnosti, s tem pa tudi močno razvezani zunaj le-te. To se kaže v tem, da Romi ne

želijo posebnih stikov z državo npr. s socialnimi in drugimi strokovnimi delavci. »Prostor« nastajanja socialnega in kulturnega kapitala je pri Romih še zaradi drugih dejavnikov kot so različne rasistične prakse oziroma različne oblike diskriminacije in izključevanja, zelo omejen. Socialni kapital lahko razumemo kot tisto, kar omogoča socialno vključenost posameznika v skupnost ali širše okolje. Romi pri tem zasedajo posebno mesto, saj se zaradi težav na strukturni ravni ne vključujejo v širše okolje oziroma jih le-to ne sprejema, kar pomeni, da se negativne lastnosti socialnega kapitala le še potencirajo. Vpliv institucionalnega rasizma se tako kaže na področju socialnega in kulturnega kapitala, saj znotraj polja formalnih in neformalnih institucij zavira njun razvoj (Hrženjak in drugi 2008).

4.3 Efekt želve

Če se sklicujem še na Roberta Putnama, pravi, da raznolikost na kratki rok negativno vpliva na družbeno solidarnost, na dolgi rok pa doprinaša mnoge pozitivne koristi (Putnam 2007). Predpostavlja, da obstajata 2 dimenziji socialnega kapitala: *bonding* (povezovalna) in *bridging* (premoščujoča). Prva se nanaša na to, da deluje kot sociološko »super lepilo«, ki močno povezuje člane določene skupine, medtem ko je druga bolj primerljiva z »WD-40«, ki skupine ne »zlepi«, jih pa povezuje a hkrati dopušča povezovanje z drugimi (Putnam 2000, 23). Z avtorjevo razlago se lahko na povezovalni socialni kapital gleda kot negativni vidik socialnega kapitala, saj predpostavlja, da gre za močno povezane skupine, se pravi, močno integrirane navznoter in hkrati dezintegrirane navzven. Portes nakaže še drug vidik: da je negativni učinek socialnega kapitala zaprtih skupnosti ali skupin ravno to, da zavira uspeh, saj se skupine oziroma skupnosti ne povežejo ali pa nimajo možnosti za navezavo stikov z drugimi, ki bi lahko vplivali na predrugačenje njihovega obstoja (Portes 1998).

Situacijo lahko povežem s teorijo zoženja oziroma *efektom želve*. Teorija kontakta je tista, ki pojasnjuje to, da z raznolikostjo pride do večjega sprejemanja drugih, saj jih spoznaš in tako ne predstavljajo več »grožnje«, empirične študije pa kažejo na to, da je bolj smotrno govoriti o teoriji konflikta ravno, ko govorimo o »bonding« socialnem kapitalu, kar v praksi pomeni nezaupanje navzven in solidarnost navznoter. Glede na to teorijo lahko rečem, da bližje smo Tujcu, bolj nezaupljivi smo do njega in se »zapremo vase«, iz tega pa izhaja konflikt. Putnam iz različnih podatkovnih virov pokaže ravno to, da sta solidarnost in raznolikost negativno povezana, s tem pa se ustvarja etnocentrizem (Putnam 2007, 138–144). V tem kontekstu je smiselno govoriti še o teoriji zoženja, ki jo lahko

imenujemo tudi *efekt želve*. Govori o tem, da raznolikost (angl. *diversity*) ne sproži zunanje in notranje (angl. *in-group/out-group*) delitve, ampak anomijo oziroma družbeno izolacijo. Ljudje, ki živijo v etnično raznolikih okoljih se »potegnejo navznoter« kakor to naredi želva, ko skriva glavo v oklep. To se kaže predvsem v tem, da so v etnično raznolikih okoljih zaznave manjšega zaupanja v okolju, manj civilnega sodelovanja v lokalnih društvih, manj druženja s sebi različnimi in podobno (ibid., 148–150).

Problematiko, ki jo zaznavam še posebno pri Romih, ki jih bom obravnavala v empiričnem delu, bi tako lahko uvrstila med dve teoriji – konfliktno teorijo in teorijo zožanja (Putnam 2007). Tukaj vidim pojavljajočo se specifično, in sicer to, da je romska skupnost že iz preteklosti zaznamovana z močno segregacijo, še posebej prostorsko, saj so pogosto povsem ločeni od večinskega prebivalstva. To je sicer problem, ki se ne navezuje samo na območje, kjer bom izvajala terensko raziskovanje, temveč tudi drugje, kjer bivajo Romi (Amnesty International 2016). Pri tistih, ki živijo zelo blizu ali v istem kraju kot večinsko prebivalstvo, prav tako obstaja določena stopnja segregacije, kjer so Romi potisnjeni na rob istega kraja, v katerem živijo oboji (in takšna poselitev je značilna za primer iz empiričnega dela). To prispeva k ideji, da Romi, kot Drugi, »ne spadajo« v isti prostor in so zato manj prizadevni za civilno-družbeno sodelovanje, kar je povezano tudi z nezaupanjem do države kot institucije in do ljudi, ki so jim v mnogih primerih onemogočili normalen družbeni in osebni razvoj (ibid.). Ker so Romi prostorsko odmaknjeni od Neromov, se s tem vzročno-posledično vzpostavlja nezaupanje navzven hkrati pa se vzpostavlja zaupanje navznoter (v lastno skupino), kar pripomore k ustvarjanju etnocentrizma. Zaupanje lastni skupini je posebej izrazito pri iskanju službe, kjer unovčijo svoj socialni kapital. Hkrati to lahko kaže na njihovo socialno izoliranost, saj ne želijo (ali nimajo priložnosti) sodelovati v civilni družbi, ker so že izkusili negativnosti in zato ne zaupajo več v institucije in se skrivajo v svoje zavetje ter težave poskušajo reševati po svoje (Hrženjak in drugi 2008).

Pri teoretičnih refleksijah se gre močno opreti na raziskovalni projekt Majde Hrženjak, ki pokaže, da ima zaupanje ključno vlogo v vsakdanjem življenju Romov, kar se povezuje z izkušnjo institucionalnega rasizma, saj nastanejo težave ravno zaradi nezaupanja v institucije ter odsotnosti želje po sodelovanju z Neromi, oboje praviloma zaradi negativnih izkušenj. Zato se zanašajo le na svojo skupino (Hrženjak in drugi 2008), ki se »potegne v svoj oklep«, kot opisuje Putnamova teorija zožanja. Distancirajo se tudi od Neromov in tako v družbi ostanejo v situaciji »znajdi se sam« (Putnam 2007).

Institucije in tisti, ki so vključeni v sodobne procese rasizacije, ustvarjajo rasistične učinke, pri čemer se zatira mobilizacija kulturnega in socialnega kapitala. Samo polje raziskovanja je namreč močno preprejeno s predsodki in diskriminacijo ter praksami izključevanja. V projektni knjigi Inštituta za narodnostna vprašanja pokažejo, da so problematična področja predvsem področje izobraževanja, kjer so Romi večkrat izključeni iz spodbujanja k nadaljevanju učnega procesa v srednji šoli in na fakulteti, področje razvoja družbenih kompetenc in vzgoje za demokratično državljanstvo, področje zaposlovanja ter (ne)spodbujanje dialoga z Neromi (Baranja in drugi 2010).

4.4 Vprašanje družbene kohezije

Koncept družbene kohezije je bil izjemno popularen po drugi svetovni vojni, ko je bil primarni cilj vzpostaviti mirovno kulturo in »pozabiti« na grozovito preteklost. Vendar se je rasizem vrnil v »novih maskah« kot pravi Pajnikova (2015), Petkovičeva (2003) in Thorntonova (2014) pa jasno pokažeta, da se je mirovna kultura vzpostavila le v kontekstu olepšanega, politično korektnjšega jezika, ne pa tudi v praksi, kjer še vedno poteka izključevanje in diskriminacija.

Pojem družbene kohezije se pogosto povezuje s pojmom socialnega in kulturnega kapitala. Kohezivna družba je tista, ki strmi k blagostanju svojih članov, preprečuje izključenost, diskriminacijo in marginalizacijo ter vzbuja občutek povezanosti (Demireva 2015, 2–3). EUMC (European Union Military Committee) ključ za vzpostavitev družbene kohezije vidi v izobraževanju. V poročilu namreč pokažejo, da je izobraževalni položaj Romov še vedno zelo slab, pri čemer so vzroki predvsem to, da so Romi »žrtve« sistematične in prikrite diskriminacije in izključenosti iz ne samo izobraževalnega, temveč tudi drugih sistemov, kar je sicer posledica še drugih medsebojno povezanih dejavnikov (EUMC 2006, 5–6). Raziskave so pokazale, da sta prisotnost pri pouku in vpis v osnovne ter kasneje v srednje šole zelo nizka, kar lahko indicira dvoje. Prvič to, da so Romi premalo samoiniciativni in se ne želijo izobraževati ter da se ne zavedajo pomena izobrazbe, drugič pa lahko pomeni to, da gre za strukturne težave, kot so popustljiv odnos šol ali učiteljev glede izostajanja od pouka, neseznanjenosti z možnostmi in procesi vpisa, nespodbujanje romskih otrok k izobrazbi in drugo. Gre za sistematično segregacijo na strukturni ravni, ki sicer ni eksplicitna in zato deluje drugače, največkrat na posredne in nenamerne načine. V razredu je primer segregacije

to, da romske učence poučujejo ločeno od neromskih zaradi »drugačnih potreb« ali kot odgovor na vedenjske in učne težave. V najhujših primerih jih tudi premestijo na šole s prilagojenim programom (ibid., 7). Točno to so prakse sodobne rasizacije, saj so legitimirane s tem, da so Romi drugačni in morajo posledično biti deležni drugačne obravnave. Pri tem EUMC poudarjajo, da je v primerih, ko šole obiskujejo Romi in Neromi, veliko pritiskov s strani staršev Neromov, ki želijo prav to – segregacijo. Pri izidu je problem torej v tem, da institucije raje ugodijo staršem Neromov, kakor da bi opozorile na potrebo po strukturnih spremembah. S takšnimi procesi se družbena kohezija ne more vzpostaviti. Institucionaliziran kulturni kapital je s takšnimi procesi zmanjšan, z nezadostnim znanjem na osnovni ravni pa se vedoželjnost in radovednost težko razvijeta. Zato je Bourdieujev komentar o tem, da je kulturni kapital le orodje, ki služi višjim slojem, medtem ko ga nižji sloji zaradi praks izključevanja ne pridobijo, na mestu (Bourdieu 1986).

Pomembno vlogo pri krepitvi družbene kohezije ima še socialni kapital, saj povezovanje in spoznavanje različnih kulturnih praks vpliva na zmanjšanje predsodkov in diskriminacije kot navaja Putnam pri teoriji kontakta (2007). Problem nastane pri izključevanju Romov na več ravneh, kar povzroči slabitev socialne kohezije in spodbudi k *efektu želve*, ki sproži družbeno izolacijo, za katero niso »krivi« Romi sami, temveč sklop dogodkov, vpetih v formalne in neformalne strukture. Večina empiričnih podatkov kaže, da sta raznolikost in zaupanje negativno povezana pojma, kar posledično pomeni, da nepovezanost med »njimi« in »onimi« vpliva na to, da se socialna kohezija ne vzpostavi (Demireva 2015). Ker ne nastaja dovolj socialnega kapitala znotraj raznolike družbe, prihaja do napačnih predstav in vednosti o Romih (Putnam 2007). Ker posamezniki rasističnih praks oziroma učinkov ne reflektirajo, tem predstavam tudi slepo sledijo. S tem želim pokazati, da sodobni rasizem vidim v vlogi tistega, ki posredno vpliva na to, da se ne vzpostavi družbena kohezija in da se segregacija, diskriminacija in/ali izključevanje manjšin v družbeno-političnem in kulturnem prostoru nadaljuje in je tudi legitimizirano.

5 Empirični del

V empiričnem delu sem si v preverjanje zastavila tezo, da so sodobni procesi rasizacije, ki se v največji meri izvajajo skozi institucije tisti, ki otežujejo delovanje Romov in imajo močno vlogo pri oblikovanju socialnega in kulturnega kapitala, s tem pa vplivajo na življenje in delovanje Romov ter ohranjajo razlike med »mi« in »oni«. Raziskala sem, kako se rasistične prakse kažejo na ravni vsakdana ter kakšne so posledice le-teh pri vključevanju na trg dela, kar je bil glavni fokus raziskovanja.

Empirični del sem v obliki manjše terenske raziskave, ki je bila zasnovana na polstrukturiranih vprašalnikih, izvedla z romskimi moškimi/fanti, ki »delajo na črno« bodisi na slovenski strani bodisi na hrvaški strani meje, odvisno od priložnosti/kraja zaposlitve. Vsi intervjuvanci prihajajo iz romskega naselja v Trnovcu, tj. kraja na Hrvaškem, ki je v neposredni bližini mojega kraja bivanja. V tem delu bi želela pojasniti, da sem izključila morebiten pomen državne meje, saj ni bistvenih razlik v kulturnih in družbenih vzorcih. Romi so stalno prisotni na slovenskem in hrvaškem območju, prav tako gre za ponovno integriran evropski prostor, ki ga državna meja več ne razločuje na podobno rigorozen način kot je bilo to po letu 1991.

Glavni fokus empiričnega dela je bilo zaposlovanje »na črno«, saj skozi večletna opazovanja situacije menim, da je takšna oblika zaposlitve bistvenega pomena za »izhod« iz situacije, v kateri so se znašli nehote – s tem ciljam na to, da drugi (Neromi) nanje gledajo preveč stereotipno in s premalo refleksije do problematike, ki s tem nastaja in tako »sodelujejo« pri procesih rasizacije; natančneje, označujejo jih za »podpornike države«, za lenuhe, za lažnivce in podobno. Menim, da Romi z »delom na črno« na nek način želijo pokazati, da si »zaslužijo« biti enakopravni člani družbe, v kateri živijo.

Zanimalo me je, zakaj opravljajo »delo na črno« in zakaj kljub svojemu znanju in izkušnjam ne pridobijo legalne zaposlitve. Prav tako me je zanimalo, kaj takšno delo za njih pomeni ter kakšno vlogo imajo pri tem institucije, država ali posamezniki. S tem sem želela preveriti, kako prakse sodobnega rasizma učinkujejo na vsakdanje življenje, ter problematizirati dostop do trga dela za Rome.

5.1 Metodologija

Za zbiranje podatkov sem izbrala kvalitativno metodo, in sicer intervju. Izvedla sem 5 polstrukturiranih intervjujev z moškimi Romi. Prvotni namen je bil izvesti pet osebnih intervjujev, vendar sem zaradi prilagajanja situaciji na terenu izvedla dva osebna in enega skupinskega, v katerega so bili vključeni trije respondenti. Trije namreč niso želeli govoriti individualno, zato sem zaradi cilja, da zberem čim več odgovorov, prilagodila metodo zbiranja podatkov. Slednje se je izkazalo za uspešno. Pred začetkom sem pripravila okvirna vprašanja (priloga A), ki so me vodila pri intervjujih. Le-ti so v povprečju trajali 25 minut. Izvajala sem jih 10. in 17. junija 2016 v Trnovcu na Hrvaškem. Intervjuji so potekali v kavarni; izbrali smo mirni del kavarne, da pri intervjujih ni bilo zunanjih motenj.

V vzorec sem vključila moške, ki redno ali občasno delajo. Stari so med 26 in 31 let. Pogovor je potekal v hrvaškem in slovenskem jeziku, natančneje pa gre za mešano narečje, ki ga govorimo prebivalci na obeh straneh meje. Včasih je pogovor zahteval kakšen prevod vendar težav pri sporazumevanju ni bilo, saj tudi sami dobro razumejo in govorijo slovensko. Citate sem zapisala v izvornem jeziku, dodala sem slovenski prevod. Skupinski intervju sem posnela, dveh individualnih pa ne, saj sta sogovorca snemanje odklonila. Izpostavila bi še, da so po snemanju prvega (skupinskega) intervjuja sogovorci postali bolj sproščeni in so dodatno govorili o primerih, ki jih med snemanjem niso želeli povedati.

Identiteto respondentov sem zakrila z izmišljenimi imeni, kar je v skladu z osnovno anonimizacijo podatkov pri kvalitativnem raziskovanju. Podatki niso reprezentativni, kar je sicer splošna slabost kvalitativnega raziskovanja, vendar mi dajejo vpogled v to, kaj se dogaja v praksi, na ravni vsakdanjega življenja.

5.2 Analiza in ugotovitve

Prvi sklop vprašanj se je navezoval na zaposlitev. Zanimalo me je, kje Romi delajo, koliko časa delajo in kako so našli trenutno zaposlitev. Vprašanja so se dotaknila še problematike zavoda za zaposlovanje. Odgovori vseh petih respondentov so bili precej podobni.

Vsi so potrdili, da »delajo na črno«, torej brez kakršnekoli pogodbe o zaposlitvi. Prav tako so vsi potrdili, da je temu tako, ker to za delodajalca predstavlja manjši strošek. Čas dela je med

intervjuvanimi variiral. Večina opravlja priložnostna dela, ki niso vezana na vsak dan, nekateri delajo tudi do 11 ur na dan.

»Trinajst let ti jo to delam več/že trinajst delam to« (Danijel, 29 let).

»Poleti samo [dela] ... kak ima posla ... pozimi čakamo/Samo poleti [dela] ... odvisno kdaj je delo ... pozimi čakamo« (Štefan, 30 let).

Poročali so o dobrih odnosih z delodajalci. Pojasnili so, da teh, pri katerih delajo, ne zanima, kakšnega etničnega izvora so, temveč to, kar znajo delati. Plačilo je pošteno in redno.

»Gazda zadovolen, mi zadovolni ... jega ne zanima kaj si/šef zadovoljen, mi zadovoljni ... njega ne zanima, kaj si« (Danijel, 29 let).

Omeniti gre tudi, da so intervjuvanci povedali, da je v Trnovcu približno 1500 odraslih oseb ter da jih na tak način kot oni, dela približno 50. To so tisti, ki se med sabo najbolj družijo in ustvarjajo skupino, saj se od ostalih Romov razlikujejo v tem, da imajo priložnost delati in tako imeti več od tistih, ki ne delajo.

Naslednja vprašanja so se navezovala na zavod za zaposlovanje. Najprej sem vprašala, kje so našli to delo, ki ga opravljajo, v nadaljevanju sem postavljala vprašanja o iskanju službe preko zavoda za zaposlovanje.

Iskanje službe poteka preko poznanstev, zanimivo pa je, da je skupna vez vsem zaposlenim en izmed petih respondentov. Je ključni pri iskanju »dela na črno« za druge Rome. Prav ta je bil tisti, ki jim je pomagal pri iskanju službe, ki so jo kasneje tudi dobili.

»To gre prek vez, on več poti zna/to gre preko poznanstev, on pozna več delodajalcev« (Marko, 26 let).

Vsi pa so sicer poskušali najti »redno« službo na zavodu za zaposlovanje. Poročali so o tem, da je službo preko zavoda nemogoče dobiti, ob tem pa pojasnili, kako se izvajajo »zavrnitve«. V tem opazim veliko rasističnih praks, ki so največkrat prikrite. Navajajo naslednje:

»Ko vidi [delodajalec] prezime, odmah vidi ka si Rom pa nemaš šanse/ko vidi priimek, takoj vidi, da si Rom in ne dobiš priložnosti« (Danijel, 29 let).

»Nemogoče [je dobiti službo] ... nega šcole/nemogoče ... ni šole« (Marko, 26 let).

»Oni [delodajalci] tebi lično v oči povedo, ka te nečejo, rečejo 'nega posla'/oni ti v obraz povejo, da te ne želijo, da ni dela« (Daniel, 29 let).

V tej zgodbi so dejansko v rasistične prakse najbolj in tudi eksplicitno vpleteni delodajalci. Zavod kot tak ustvarja rasistične učinke bolj neposredno, tj. s tem, ko proti takšnim praksam, kot jih izvajajo delodajalci, ne ukrepajo. To pomeni, da se rasistični učinki ustvarjajo še močnejše, saj se situacije lahko zlahka naturalizirajo in postanejo samoumevne.

»Zavod za zapošljavanje ti velijo, ka privatnik nuca radnike, znači ka mo službo in nuca radnike ...onda ti dojo številko in ti nazoveš..onda podatke doš – kak se zoveš, pa odkot si pa ovak, onak in onda bu ti on rekel 'obšte nemamo posla' in ti onda nazoveš zavod za zapošljavanje in onda znajo kaj je več na stvari/na zavodu za zaposlovanje ti povejo, da podjetnik išče delavce, kar pomeni, da ima delo in da potrebuje delavce ... potem ti na zavodu dajo številko in ti pokličeš ... potem daš podatke – kako ti je ime, od kod si in podobno in potem ti bo rekel 'sploh nimamo dela' in ti potem pokličeš zavod za zaposlovanje in oni takoj vedo, kaj je na stvari« (Daniel, 29 let).

»Ili veli, da je vse pun broj več/ali pa reče, da je dobil že dovolj delavcev« (Marko, 26 let).

»Morti včasih ker reče zavodi, ka nas sploh nej ne zovejo ... no morti nas morejo po zakoni zvati/mogoče včasih kateri zavodu prepove, da nas pokličejo ... mogoče nas morajo poklicati, ker je tako po zakonu« (Miodrag, 31 let).

Delodajalci torej že preko telefona ocenijo, da gre verjetno za Roma in zato že vnaprej odklonijo sodelovanje, brez da bi jim dali priložnost. Situacija je drugačna v tistih primerih, ko Romi nimajo tipičnega romskega priimka.

»Al kda dojdeš na razgovor, vidi ka si rom pa reče ka ti javi po telefoni, al te nikdar potlam ne nazove/ampak ko prideš na razgovor, vidi, da si Rom in ti reče, da te bo poklical nazaj po telefonu, ampak te potem več ne pokliče« (David, 28 let).

Intervjuvanci so govorili še o tem, da se zavedajo, da zavod za zaposlovanje ne bo ničesar uredil. V zakonodaji je zapisano, da se morajo vsak mesec javiti zavodu za zaposlovanje, kjer »beležijo« njihov »napredek«, medtem ko je to tudi vse, kar naredijo; razen obveščanja o delu, ki ga zaradi rasističnih praks, ki se jih poslužujejo delodajalci, ne dobijo. Tipičen odgovor na to je bil:

»Bojše ne meti posla z jimi/boljše ne poslovati/imeti stikov z njimi [zavodom in delodajalci, ki iščejo zaposlene preko zavoda]« (Daniel, 29).

Kljub temu za situacijo ne krivijo toliko zavoda za zaposlovanje, temveč delodajalce, ki jih ne želijo zaposliti. To zaznam kot neo-raistično delovanje, saj se zavod zavija v svoje formalne prakse, ki jih uspešno opravlja, medtem ko se ne zoperstavi situaciji, ki nastaja na strani delodajalcev. Zavod je namreč ta, ki je posrednik med Romi in delodajalci.

Pogovarjali smo se tudi o subvencioniranem zaposlovanju Romov. Zanimalo me je, če so se kdaj zaposlili, ali želeli zaposliti na tak način. Povedali so, da sami s tem nimajo izkušenj, poznajo pa primere, ko je oseba dobila službo na podlagi subvencij za Rome in jo kmalu tudi izgubila. Delodajalec je moškega zaposlil za določen čas, in sicer je delal 3 mesece. Za prva dva meseca mu je izplačal plačo, nato ga je na koncu tretjega odpustil, od države pa je vseeno dobil subvencijo, ki je pokrivala več mesecev zaposlitve. Sogovorci so tudi v tem primeru nakazali, da se je bolje oddaljiti od zavoda in tistih delodajalcev. Takšnih primerov so vsi skupaj našteali 5.

»Bolje da si sam poiščeš ...ovi so ga izkoristili, nije dobio treće plate a gazda je vzejo peneze od subvencij/boljše, da si sam poiščeš ...oni so ga izkoristili, ni dobil tretje plače, delodajalec pa je vzel denar od subvencij« (Miodrag, 31 let).

Naslednji sklop vprašanj se je nanašal na vpliv zaposlitve na vsakdanje življenje. Spraševala sem jih, kaj zaposlitev za njih praktično pomeni, še posebno, če dela ne bi imeli in bi prejeli samo socialno pomoč in otroške dodatke. Večina meni, da bi bilo slabo, ker jim to »delo na črno« prinaša najpomembnejši vir zaslužka.

»Ne bi mogli nikak ...krasti je ne dobro/ne bi mogli nikakor [brez tega denarja] ... krasti ni dobro« (Štefan, 30 let).

»Delam ka mamo nekej malo več, ka ne živimo od socialne ... tisto je nula/delam, da imamo nekaj več, da ne živimo od socialne ... tisto je nič« (David, 28 let).

V tem delu so izpostavili, da sicer tudi nekaj več imetja ni dobro za njih. Primer je lastništvo avtomobila. Pojasnili so, da bi si sicer s tem denarjem lahko privoščili avto (nekateri imajo tudi izpit B-kategorije), vendar ga nimajo, ker jih država »kaznuje« na tak način, da se to šteje kot imetje in se prekine socialna pomoč. To vidim kot sporno prakso, ki Rome še bolj segregira, saj se imetje avtomobila ne bi smelo obravnavati kot »luksuz«, ki posledično

dovoljuje odvzem socialne pomoči. To je splošni problem delovanja socialnega sistema, ki na enak način deluje tudi pri Neromih (tako v Sloveniji kot na Hrvaškem), vendar menim, da se razlika pri Romih bolj jasno izraža in utrjuje, saj so tudi v drugih primerih v neenakem položaju z Neromi.

Delo torej vpliva na to, da se ne počutijo kot »podporniki« države, ampak da so tudi sami aktivni člani družbe. To, da »delajo na črno« je lahko tudi ovira, vendar omogoča, da otrokom kupijo sladkarije, igrače, oblačila in druge stvari.

V nadaljevanju sem jih povprašala še o mnenju o državi in njenem delovanju. Nad delovanjem države so razočarani. Opazila sem, da državi ne zaupajo, saj ni izpolnila obljub, ki so se navezovale predvsem na zaposlovanje Romov, saj si na tem področju želijo največjih sprememb. Pri odgovorih so bili enotni.

»To kej so obečali za posel, nič se neje sredilo, nič neje resno, kej so gučali/to kar so obljubili za delo se ni nič uredilo, nič ni res, kar so govorili« (Miodrag, 31 let).

»Obečali so, ka de se posel obavijo pa ono, ono, v štirih letih pa nič s toga/obljubili so, da bodo uredili službe in ono, ono, v štirih letih pa nič iz tega« (Danijel, 29 let).

Ker sem želela še ugotoviti, če obstajajo kakšne prakse institucionalnega rasizma v šolskem sistemu, sem jih povprašala o izobraževanju njih in njihovih otrok.

Nekateri od sogovornikov še niso končali osnovne šole, zato morajo nekajkrat na leto hoditi na izobraževanja v Čakovec, ki je približno 11 km oddaljen od Trnovca. Medtem ko sebe ne vidijo več v vlogi »šolarja« temveč v vlogi delavca, ki nosi odgovornost za svoje otroke, menijo, da morajo šolanje po osnovni šoli nadaljevati. Pri tem so omenjali problematiko tega, da Romi že na splošno težko dobijo zaposlitev, zato z višjo izobrazbo vidijo večje možnosti v prihodnosti.

Zanimiva je ugotovitev, da niso poročali o institucionalnem rasizmu v osnovni šoli, ki jo obiskujejo njihovi otroci. Pojasnili so, da učitelji spodbujajo otroke k učenju in da tudi pomagajo, če česa ne znajo. Poročajo, da priimki njihovim otrokom ne povzročajo težav, imajo pa težave tisti, katerih starši (Romi ali Neromi) niso zaposleni. V tem se tudi vidi pomen »dela na črno«, ki ga opravljajo sogovorniki, saj s temi prihodki otrokom omogočajo vključevanje v razne dejavnosti, ki jih izvaja šola, na primer izlete ali športne prireditve.

»Neki samo imajo probleme za te južine, za izlete in te, kaj treba plačati/nekateri imajo probleme za malice, za izlete in to, kar je treba plačati« (Štefan, 30 let).

Zaradi prebiranja različne literature in stalnih dilem pri poimenovanju Romov (ali Ciganov), sem povprašala še, v čem je razlika. Odgovorili so, da razlika ne obstaja, ampak da je v praksi odvisno s kom se pogovarjajo/so v interakciji. Pojasnili so, da Neromi izraz »Cigan« največkrat uporabljajo kot žalitev, izraz »Rom« pa je politično korekna raba besede, ki je tudi zakonsko predpisana. Sami so me opozorili, da je kršitev zakona tudi to, če jim drugi rečejo »Cigan«, saj gre v tem primeru za odkrito diskriminacijo.

Po zaključku intervjuja je pogovor stekel bistveno bolj sproščujoče, govorili smo še o drugih tematikah, ki jih tekom intervjuja nisem vprašala. Še en primer institucionalnega rasizma, ki ga je mogoče navesti v tem kontekstu, je dogajanje na državni meji med Slovenijo in Hrvaško. Čeprav so pojasnili, da se je v času, ko so mejo prečkali begunci, kontrola nad Romi zmanjšala, imajo pri tem kljub temu pogoste težave. Namreč velikokrat kupujejo v trgovinah v Sloveniji (ker menijo, da je tukaj ceneje), težave pa nastanejo, ko s kupljenimi izdelki želijo prečkati mejo. Sogovornik je poročal o situaciji, ko je bil zaustavljen zaradi veliko izdelkov, ki jih je peljal domov. Bil je deležen posebne kontrole: sprazniti je moral vrečke, pokazati račune in je domov lahko odšel šele po pol urnem postopku. Pojasnil je, da ni edini, ki je imel takšno izkušnjo ter da se mu je to zgodilo že večkrat. Takšne prakse na meji ne bi bile sporne, če bi preverjali vse, ki prečkajo mejo z blagom, kupljenim v drugi državi, a se tudi sama poslužujem prakse kupovanja različnih produktov na hrvaški strani in nimam takšne izkušnje pri prečkanju meje. Nikoli mi ni bilo potrebno pokazati, kaj imam v vrečkah, niti predložiti računov, po navadi cariniki samo »mahnejo z roko« in me spustijo naprej. Romi so zato v takšni situaciji ponižani, saj se jih obravnava drugače kot Nerome, kljub temu da niso naredili ničesar v nasprotju z zakonom. V tem vidim tudi izkazovanje večvrednosti zaposlenih na mejnem prehodu, saj se do Romov vedejo sumničavo, sogovorniki pa so poročali o tem, da zaposleni na mejnem prehodu velikokrat iščejo različne izgovore, samo da bi jih lahko zaustavili in legitimirali. S tem se utrjeni stereotipi in predsodki pokažejo v realnosti.

5.3 Opazanja pred izvedbo terenskega dela

Čeprav podatki, ki sem jih pridobila od respondentov, precej nazorno pokažejo prakse izključevanja s trga dela, dodajam še komentarje, ki sem jih pridobila od drugih (Neromov), preden sem se odpravila na teren. Komentarji izražajo mnenje o Romih, pokažejo pa, da je okolica precej rasistična.

Indikativni so zlasti naslednji komentarji:

»Zakaj si od vseh tem za diplomsko mogla izbrati ravno Rome? Kot da ni drugih tem ... Saj ne, da imam kaj proti Romom, ampak saj veš kakšni so« (starejši moški, ruralno območje).

»Pazi, da s sabo ne vzameš veliko denarja, da te ne bodo oropali« (starejši moški, ruralno okolje).

»Vzemi rajši stari avto, da bodo mislili, da si tudi ti revna« (starejši moški, ruralno okolje).

»Kaj boš te ti v ciganskem naselju iskala ... boš dobila še kakšno bolezen, saj veš, da so cigani umazanci, ki nič drugo ne vejo kak deco delati« (Starejša ženska, ruralno okolje).

»Te je kaj strah, ker greš v cigansko naselje? ... Ja saj veš, kako je tam« (študent sociologije, 20 let).

S tem so pokazali, da je realnost še vedno rasistična, vendar svojo rasistično pozicijo izraža na latenten način. Nekateri so namreč izpostavili, da sicer niso in ne želijo biti diskriminatorni, vendar takšno delovanje na koncu opravičijo z drugimi razlogi, ki temeljijo na bodisi kulturnih bodisi bioloških razlikah.

Komentarji tako kažejo na (neo)rasistične prakse izključevanja, rasizacije in diskriminacije. To se kaže tudi v tem, da vsi Neromi za Rome uporabljajo izraz »Cigan«, največkrat s slabšalno konotacijo.

Naslov »Mi smo Romi, ne Cigani« izvira iz pogovora z Romom, ki mi je dal vedeti, da se znotraj različnih struktur izvajajo rasistične prakse, še posebno pa je želel izraziti razočaranost nad delovanjem (hrvaške) države. Cigan je v tem kontekstu pomenilo državo, Rom pa njih, ki ne morejo uiti »začaranemu krogu«.

6 Sklep

Sodobni rasizem ima mnogo obrazov, kot pravi Mojca Pajnik (2015), s tem pa vpliva na različna področja družbenega življenja. Z rasističnimi praksami, ki so bodisi odkrite bodisi latentne, se ustvarjajo rasistični učinki, ki še posebej posegajo v prostor tistih družbenih skupin, ki imajo manj moči. Skozi procese rasizacije prihaja do kategorizacije med »mi« in »oni«, Romi pa so v tem primeru v nezavidljivem položaju, ker tradicionalno veljajo za eno izmed tistih družbenih skupin, ki razpolaga z manj moči. Podatki številnih raziskav, npr. Špele Urh, Alenke Janko Spreizer in Majde Hrženjak ter tudi podatki, ki sem jih zbrala sama, so pokazali, da rasizem močno vpliva na vsakdanje življenje Romov, saj izključuje na eksplicitne in implicitne načine. Na področju zaposlovanja, kar je bilo glavno področje raziskovanja v diplomski nalogi, se to kaže v raznih praksah zavoda za zaposlovanje in delodajalcev, ko zavod pri nepravilnostih in diskriminaciji delodajalcev v zvezi s tem ne ukrepa, delodajalci pa zato nadaljujejo utečeno rasistično izbiranje delavcev. Pri delodajalcih zaznavam odkrito in prikrito diskriminacijo, medtem ko zavodi za zaposlovanje delujejo latentno. Gre za prakse, kjer ne prihaja do strukturnih sprememb, zato je zavod rasističen v svojem učinku, ne pa nujno tudi v svojem namenu. Sem spadajo še konflikti pri prehajanju državne meje. Komentarji Neromov, ki sem jih dodala k empiričnemu delu, dodatno pokažejo, da so rasistične prakse globoko ukoreninjene med tamkajšnje prebivalce. Iz komentarjev lahko vidimo, da izražajo tako rasizem kot tudi neo-rasizem, saj jih je večina skušala pojasniti s »kulturnimi razlikami« med njimi in Romi. Gre za prakse, ki pokažejo, kakšna je realnost v socialnem in političnem življenju.

Rasizem je povzročil to, kar Putnam (2007) opisuje kot *efekt želve*. Sogovorci so poročali, da se večinoma družijo samo s »sebi enakimi«, kar pomeni, da se oblikuje majhna romska skupina, ki se drži svojega kroga. S tem so ločeni od Neromov ter od ostalih Romov (ki ne delajo). V tej skupini ohranjajo ugled delovnih Romov, ker želijo preseči stanje, v kakršnem so (že iz preteklosti). »Delo na črno« deluje kot strategija, s katero želijo ulti situaciji, vendar so zaradi »rasističnih drugih« soočeni s tem, da ne morejo vzpostaviti premoščujočega socialnega kapitala, kar bi lahko, kot navaja Putnam (ibid.), bilo ključno pri spremembi situacije, ki se odvija. Ker ne oplajajo socialnega kapitala, se to lahko vzročno-posledično pozna tudi pri kulturnem kapitalu. Sicer zbrani podatki niso kazali na rasistične prakse na področju izobraževanja, vendar bi za natančen pregled bilo potrebno opraviti dodatne raziskave. V našem primeru je pomembno tudi to, da otroci intervjuvanih hodijo šele v

začetne razrede osnovne šole. Vredno pa je omeniti, da z denarjem, ki ga zaslužijo na črnem trgu, spodbujajo k povečanju kulturnega kapitala, saj otrokom omogočajo stvari, ki jih drugače ne bi mogli.

To, da imajo malo socialnega kapitala, se kaže tudi pri zaupanju. Ne zaupajo institucijam in državi, saj imajo z njimi slabe izkušnje, zato se na pomoč ne obračajo na njih, temveč na svojo skupino, katere člani so. S tem ko ostajajo v svoji skupini, je mehanizmom izključevanja zadoščeno, saj se zaradi nezaupanja navzven začne samo-izključevanje, neenaka razmerja moči pa se tako ohranijo. To se vidi v trenutku, ko rečejo, da se je od institucij (na primer zavoda za zaposlovanje) bolje oddaljiti, kot pa z njimi »imeti posel«. Težko je določiti, kaj je vzrok in kaj posledica, vidimo pa učinek, ki je rasističen in deluje izključujoče za Rome. Tako rasizem posredno vpliva na rušenje družbene kohezije.

Tezo, ki sem jo želela razviti in pojasniti lahko sprejemem, saj se je izkazalo, da rasistične prakse, ki se izvajajo do Romov, povzročajo izključevanje iz družbe, s čimer vzdržujejo obstoječe stanje razlik in neenakosti. Zaradi vednosti, da ne gre za tipično rasistično delovanje, ampak za »razlike v kulturi«, se neenakosti ohranjajo in legitimizirajo, razne politike »za Rome« pa so zato velikokrat neuspešne. Zato sami izberejo strategijo, tj. »delo na črno«, saj se drugače ne morejo zaposliti, obenem pa ne želijo biti odvisni od socialne pomoči. Kar kaže, da je to strategija, s katero želijo biti aktivni državljani in se enakovredno vključiti v prostor, kjer so.

Sama vidim rešitev v zviševanju socialnega in kulturnega kapitala, vendar ne samo pri Romih, temveč tudi pri tistih, ki izvajajo prakse rasizacije. Rasizma verjetno ne bomo nikoli dejansko odpravili, lahko pa reflektiramo prakse izključevanja, ki se dogajajo na več področjih in poskušamo spremeniti pristop do raziskovanja problematike in v politikah, ki so umerjene v »reševanje« romske problematike.

Preprečevanje (strukturnega) izključevanja vidim v kombinaciji sodelovanja Romov in države, ki bi z ustreznimi zakonodajami lahko ustvarila družbeno vključujočo sfero, saj izključenost na trgu dela ali iz izobraževalnega sistema ne more biti posledica drugačne kulture (Zavratnik Zimic 2000, 846). Dopuščanje Romom soustvarjati norme in okolje je kontekst, ki naj bi ga zajemala modernizacija v povezavi z globalno mirovno multikulturo. Kultura dela in profesionalnega razvoja je absolutna obveza za normalizacijo življenja Romov (Zamfir 2013), in kot kažejo izsledki terenske raziskave, je to tisti temelj, na katerem gre graditi.

7 Literatura

1. Amnesty International. 2016. *Romi*. Dostopno prek: <http://www.amnesty.si/romi> (14. januar 2016).
2. Bajec, Anton, ur. 1970. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.
3. Balibar, Étienne. 2004. Ali obstaja "neorasizem"? *Časopis za kritiko znanosti* 32 (217/218): 115–125.
4. Baranja, Samanta, Romana Bešter, Milan Brajnik, Branka Bukovec, Konstantin Friedreich, Suzana Geržina, Renata Globevnik, Danijel Grafenauer, Jerneja Jager, Miran Janežič, Barbara Kejžar, Vera Klopčič, Miran Komac, Maja Koretič, Nataša Krese, Matej Križanič, Andreja Luštek, Mojca Medvešek, Janez Pirc, Dalibor Radovan, Jožica Repše, Urška Štremfel, Kea Udovič in Tatjana Vonta. 2010. *Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti: projektna knjiga*. Dostopno prek: <http://www.inv.si/DocDir/Publikacije-PDF/Projektna%20dokumentacija/ProjKnjigaLEK.pdf> (27. julij 2016).
5. Baskar, Bojan. 2004. Rasizem, neorasizem, antirasizem. *Časopis za kritiko znanosti* 32 (217/218): 126–149.
6. Bourdieu, Pierre in Loïc J. D. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Bourdieu, Pierre. 1986. The forms of capital. V *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ur. J. Richardson, 241–258. New York: Greenwood.
8. Demireva, Neli. 2015. *Briefing: Immigration, Diversity and Social Cohesion*. Dostopno prek: <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/sites/files/migobs/Briefing%20-%20Immigration%20Diversity%20and%20Social%20Cohesion.pdf> (6. avgust 2016).
9. Dominelli, Lena. 1995. Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo* 34 (3): 181–192.
10. Elias, Norbert in John L. Scotson. 1965. *The established and the Outsiders*. London: Frank Cass.
11. EUMC. 2006. *Romi in Travellerji v javnem izobraževanju*. Dostopno prek: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1933-EUMC_2006_00350001_SL_REV.pdf (27. julij 2016).

12. Evropski parlament. 2008. *Resolucija Evropskega parlamenta o evropski strategiji za Rome*. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B6-2008-0052+0+DOC+XML+V0//SL> (14. januar 2016).
13. Hrženjak, Majda, Jelka Zorn, Špela Urh, Ana M. Sobočan, Petra Videmšek in Darja Zaviršek. 2008. *Romi v Ljubljani – različnost perspektiv: Zaključno poročilo raziskovalnega projekta RP 2/07*. Dostopno prek: <http://www.mirovni-institut.si/data/tinymce/Publikacije/Romi%20v%20Ljubljani/KON%C4%8CNO%20PORO%C4%8CLO1%20OBLIKOVANO.pdf> (14. januar 2016).
14. Janko Spreizer, Alenka. 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni razisem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis: Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
15. Judt, Tony. 2007. *Povojna Evropa 1945–2005, prva knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
16. Marovič, Mateja. 2010. Romi, socialni kapital ter dileme glede nameščanja romskih otrok v vzgojne zavode. *Socialno delo* 14 (2): 247–270.
17. Pajnik, Mojca. 2015. V imenu ljudstva: sodobni procesi rasizacije. *Časopis za kritiko znanosti* 43 (260): 7–15.
18. Petkovič, Brankica. 2003. Romi v Sloveniji – tujci za vedno?. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 2 (2): 54–75.
19. Portes, Alejandro. 1998. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 1–24.
20. Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
21. --- 2007. E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century, The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies* 30 (2): 137–174.
22. Štrukelj, Pavla in Peter Winkler. 1996. Romi. V *Enciklopedija Slovenije, 10 Pt–Savn.* ur. Dušan Voglar, 285. Ljubljana: Mladinska knjiga.
23. Thornton, Gabriela Marin. 2014. *The Outsiders: Power Differentials between Roma and Non-Roma in Europe*. Dostopno prek: <http://afil.tamu.edu/Readings%202015/Thornton--The%20Outsiders.pdf> (10. januar 2016).
24. Urh, Špela. 2009. *Etnično občutljivo socialno delo z Romi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

25. Verč, Peter. 2015. "Rasizem je bil, je in bo." Dostopno prek: <http://www.primorske.si/Plus/7--Val/-Rasizem-je-bil--je-in-bo--> (20. julij 2016).
26. Zamfir, Elena. 2013. *Roma people within the Global Process of Change*. Dostopno prek: http://www.rcis.ro/images/documente/rcis40_11.pdf (10. januar 2016).
27. Zavratnik Zimic, Simona. 2000. Koncept družbene izključenosti v analizi marginaliziranih etničnih skupin: Primer začasnih beguncev in avtohtonih Romov. *Teorija in praksa* 37 (5): 832–848.
28. Žnidarec Demšar, Simona in Špela Urh. 2005. Socialno delo z Romi: Sistem kontrole ali sistem pomoči? *Socialno delo* 44 (4–5): 325–330.

Priloge

Priloga A: Vprašalnik

STAROST: _____

1. ZAPOSLOVANJE

- Si zaposlen? Na črno ali uradno – pogodba ali ne? Si bil kdaj brez službe?
- Si iskal kdaj kakšno službo? Si jo dobil? Zakaj ja/ne?
- Si iskal službo na zavodu za zaposlovanje [zapošljavanje]?
- Subvencije za zaposlitev Romov?
- Zaupaš zavodu za zaposlovanje [zapošljavanje]? Misliš, da ti želijo pomagati ali ne?
- Je zavod kdaj pomagal? Ja/ne? Če ne: ste se kaj »uprli/zoperstavili«, da bi bilo drugače?
- Koliko časa že opravljaš to delo?
- Si kdaj delal kje drugje?
- Koliko ur delaš na dan? Katere dneve sploh delaš - kako to poteka?
- Kakšen je delodajalec? Je pošten, redno plačuje?
- Imaš še kakšno službo poleg te?
- Kaj ti to, da imaš delo pomeni? Kako bi bilo, če ne bi imel »službe«?
- Zakaj »na črno«? Ne gre tako, da bi te zaposlil?

2. VPLIV ZAPOSLOVANJA NA ŽIVLJENJE

- Kaj bi bilo, če ne bi imel službe?
- Bi imel za hrano/pijačo/vodo/?
- Imaš socialno pomoč? Bi bila dovolj za preživetje – če ne bi delal?
- Kaj ti delo omogoča? Hišo, avto, oblačila ...

3. VREDNOTE/ŠOLA

- Bi se rad šolal? Če bi bil mlajši – bi se želel šolati? Ali si čimprej najti delo?
- Kaj pa otroci/»deca«: si želiš, da bi hodili v šolo? V Čakovec? Še kam dalje?
- Imajo otroci v šoli kakšne težave zato, ker so Romi? Kaj pa drugi otroci?
- Jih učitelji obravnavajo enako kot Nerome?

- Hodijo na kakšna tekmovanja? Šport? Jih učitelji spodbujajo, da bi šli?
- Kaj pa izlete?

4. DRŽAVA

- Kakšno je tvoje mnenje o državi? Je država dobra ali slaba? Zakaj?
- Zaupaš državi? Verjameš temu, kar rečejo drugi – državni uradniki?
- Če ne – zakaj ne? Si imel, kakšne slabe izkušnje?
- Ti država kaj pomaga pri življenjskem standardu? Dodatki za otroke, še kaj? Se ti zdi, da dobiš veliko ali premalo?